

ZEKERİYA KURŞUN

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı olarak görev yapmaktadır. Marmara Üniversitesinde otuz yıldan fazla öğretim üyeliği; çeşitli kademelerde yöneticilik ve kurul üyeliklerinde bulundu. Osmanlı dönemi Arap Coğrafyası, Orta Doğu'nun yakın dönem siyasi tarihi, Türk-Arap ilişkileri ve Kuzey Afrika üzerine Arap ve Avrupa ülkelerinin arşivlerinde araştırmalar ve gözlemler yaptı. Bu konulardaki çalışmalarına devam etmektedir. *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri* (İstanbul 1992), *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti: Vehhâbi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı* (TTK, Ankara 1998), *The Ottomans in Qatar* (İstanbul, 2002), *Basra Körfezinde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi: Katar'da Osmanlılar 1871-1916* (TTK, 2004) gibi kitaplara imza attı. Ayrıca İngilizce ve Arapça kitapları, çevirileri ve pek çok ortak çalışması bulunmaktadır. Birçok bilimsel projede yer aldı. Bilimsel ve popüler dergilerde, günlük gazetelerde makale ve yazılar yayımladı. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih Komisyonu üyeliği ve Türk Tarih Kurumu muhabir üyeliklerinde bulundu. Halihazırda kurucusu olduğu Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği'nin (ORDAF) başkanlığını yürütmektedir.

Editör

Prof. Dr. Zekeriya Kurşun

**ORTADOĞUYU KURAN
İDEOLOJİLER**

ORTADOĞU'YU KURAN İDEOLOJİLER

III KUTADGU / KÖK - DOĞU - MODERN

Yayınevi Editörü : Ramazan Serhat Aslan
Yayın Yönetmeni : Muhammed Yasin Can
Yayınevi Ser. Nu. : 53697

Ortadoğuyu Kuran İdeolojiler

ISBN | 978-625-98851-5-5

Kutadgu Yayınları'nın 14. eseridir.

Zekeriya Kurşun tarafından derlendi.
Firdevs Erva Genç metnin editörlüğünü üstlendi.
Beza Genç son okumasını gerçekleştirdi.

Kapak Zeyd Karaarslan ve Muhammed Yasin Can tarafından tasarlandı.
Mizanpaj Çelebi Şenel tarafından yapıldı;
metinde 11 punto Baskerville fontu kullanıldı.

1. Baskı, 1. Edisyon, Nisan 2024, İstanbul

Baskı, Yılmaz Basımevi (Mat. Ser. Nu: 49749)
Yapım: P&M (Publishing and Media)

III KUTADGU

Aziz Mahmud Hüdayi Mah. Tepsi Fırını Sok. No:9/3
Üsküdar/İstanbul
0 850 304 17 58
kutadgu.com.tr
iletisim@kutadgu.com.tr
@kutadgu_m (twitter, instagram, youtube)

İÇİNDEKİLER

Giriş	
Fikri ve Siyasi Hareketlerin Ortaya Çıkışı	9
<i>Zekeriya Kurşun</i>	
Bir İdeoloji Olarak İslamcılık	21
<i>Ahmet Emin Dağ</i>	
Bir Anka Kuşu: Arap Milliyetçiliği	85
<i>Mehmet Fahri Daniş</i>	
Bir Kurucu İdeoloji Olarak: Türk Milliyetçiliği	143
<i>Burak Çalışkan</i>	
İran Milliyetçiliği	183
<i>Riad Domazeti</i>	
Kürt Milliyetçiliği	235
<i>Melihat Tok</i>	
Ortadoğu'da Sol Düşünce ve Sosyalist Hareketler	281
<i>Uğur Ovacıklı</i>	
Yahudi Milliyetçiliği: Siyonizm	353
<i>Seda Özalkan</i>	
Feminizm	405
<i>Sinem Karadağlı</i>	
<i>Dizin</i>	442
<i>Atıf ve Bilgi Sayfası</i>	454

Giriş
Fikri ve Siyasi Hareketlerin
Ortaya Çıkışı I
Zekeriya Kurşun

Her ne kadar *Ortadoğu* yerli bir kavram değilse de yerleşmiş olması ve bununla kadim bir coğrafyanın ve medeniyetin yeni varislerinin ifade edilmesi bizi de bunu kullanmaya icbar etmektedir. Bu kitapta, İran dahil, Osmanlı sonrası Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da devlet kuran veya kurmaya teşebbüs eden ideolojiler tartışılacaktır. Dicle-Fırat, Nil havzaları ve İran'da gelişen eski medeniyetlerin akabinde İslam Medeniyetinin yerleştiği ve yüz yıl öncesine kadar büyük bir bölümü Osmanlı Devleti'nin egemenliği/nüfuzu altında olan coğrafyanın siyasi tarihi üzerine pek çok şey yazılmıştır. Ancak son iki yüz yılda bölgeyi şekillendiren ideolojik eğilimleri, siyasi tarihine zemin teşkil eden düşünceleri ve onların eylem analizini bir bütünlük içinde ele alan yeterli çalışmalar yapılmamıştır.

Kuşkusuz elinizdeki çalışmanın kaynakları arasında yer alan pek çok bağımsız araştırmalar vardır. Ancak okuyucu çoğu kere bu araştırmalar üzerinden sadece bir konuya odaklanabilmekte ve bir bütünlük içinde coğrafyanın bugününü oluşturan ideolojik haritasını anlamaktan uzaklaşmaktadır. Diğer taraftan bu çalışmaların da her zaman yeni bilgi, belge, bulgu ve yorumlar ışığında güncellenmesi gerektiği bir gerçektir. Burada ele alınan ideolojik şekillenmeler yirminci yüzyıl boyunca farklı isimler ile dünyanın çeşitli yerlerinde de etkin olmuşlardır. Bu yüzden konuyu farklı bir tartışmaya taşıyan önemli bir soru akla gelmektedir: Kitap boyunca incelenecek ideolojilerin ne kadarı bu coğrafyanın ürünüdür? Kabul etmeliyiz ki kadim medeniyetler coğrafyasında asırlarca kesintisiz devam etmiş olan yerleşik/yerli İslam kültürünün oluşturduğu fikri ve siyasi yapı, on dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren geri döndürülemez bir biçimde güdümlü bir değişime maruz kaldı. Bu değişim, her ne kadar bölgesel problemlere paralel gelişse de birkaç istisna dışında, İslam toplumlarının kendi içindeki bir arayış ya da sorgulamadan ziyade, bölge dışı askeri, siyasi ve

kültürel gelişmelerin etkisiyle ortaya çıktı. Avrupa’da gelişen Rönesans, Reform, Aydınlanma, Sanayi İnkılabı, Fransız İhtilali ve sömürge hareketleri gibi birbirini besleyen süreçler, kıta çapında köklü siyasal, kültürel ve askeri değişimleri tetiklemeyle kalmamış, Avrupa yükselişinin de önünü açmıştır. Bu karmaşık sürecin İslam dünyasında ama daha önemlisi onu temsil eden Osmanlı coğrafyasında algılanması ve bu ilerleme karşısındaki tepkiler ve arayışlar, on dokuzuncu yüzyılın başından itibaren farklı fikri tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Avrupa’nın elde ettiği maddi üstünlük aynı zamanda ona askeri ve siyasal bir motivasyon sağladı. Bu durum dünyanın geri kalanına karşı sömürge hamlesi başlatmasına neden oldu. Kendine göre açık alan olarak belirlediği zayıf ve geleneksel yönetimler ile idare edilen bölgeler ilk hedefleri arasındaydı. Osmanlı Devleti ve etrafındaki Müslüman coğrafya ise *kolonyal aklın* ilgi alanına oldukça geç girdi. Batı’nın yükselen gücü karşısında kendi konumunu yeniden belirleme arayışlarının zannedilen aksine Osmanlı’da, daha 17. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren başladığını söylemek mümkündür. Her ne kadar bu arayışların 1683 Viyana bozgunu sonrası başladığı kanaati yaygın olsa da bu doğru değildir. Elbette bu bozgunun ardından gelen mağlubiyetler ve toprak kayıpları süreci hızlandıracak ve daha belirgin hale getirecektir. Ancak ilk iç tenkidin ve imparatorluk genelini etkileyecek olan idari düzenleme talebinin 1630’lu yıllarda *Koçi Bey Risalesi* ile gündeme geldiği hatırdan uzak tutulmamalıdır. Her ne kadar bu risale merkezden, saraya yakın bir kimseden gelmiş ve içeriği doğrudan dışarıya yansımamış, kamuoyu ile paylaşılmamış olsa da İmparatorluğun reforma duyduğu ihtiyacı ortaya koyması bakımından büyük bir önemi haizdir. Kuşkusuz bu yaklaşım ve anlayış, yavaş da olsa Osmanlı taşrasına ve diğer İslam dünyasına da sirayet edecektir.

On yedinci yüzyılda Batı’da var olan devlet ve yönetim tartışmaları ile paralellik arz eden bu *Risale*, esasında sultanların

(IV. Murat ve Sultan İbrahim) nazarında da kabul görüp kısmen hayata geçirilmiştir. İçeriği bakımından oldukça kapsamlı olan *Koçi Bey Risaleleri*’nin (her iki sultana ayrı risaleler sunulmuştur) esasında devlet ve siyaset felsefesi açısından çözümlemesinin yapılmaması ve sadece idari reform talep eden bir metin olarak görülmesi, ideolojik bir metin olarak değerlendirilmelerine de engel olmuştur. *Koçi Bey’in Risaleleri*’nin, sultanların talebine binaen ortaya konulması belki de temel zaafıdır. Sultan’ın tasarruflarını yönlendirmede ve diğer devlet adamlarının fonksiyonlarını belirlemede başarılı olan metin, doğrudan Saltanat veya yönetim şekli veya devlet olma biçimi üzerinde bir fikir yürütmemektedir. Bu arayışların Avrupa’da gelişen ideolojileri besleyecek olan devlet fikri üzerindeki tartışmalar ile tarihi paralellik göstermesi oldukça anlamlıdır. Ancak daha sonra benzeri öneriler olsa da sürdürülememiş olması bu metinlerin ideolojik bir zemin oluşturmalarına imkan vermemiştir.

Diğer taraftan dünya telakkisini, ekonomik hayatını ve hatta düşünce biçimini şekillendiren askeri başarıların mağlubiyete ve toprak kayıplarına dönüşmesi, Osmanlı Devleti’nde yeni fikri arayışları da beraberinde getirmiştir. Bu ilk ıslahat veya dönüşüm taleplerinin temelinde askeri yenilgilerin önüne geçecek bir reform arayışının olduğu kuşkusuzdu. Ardından teknolojinin transferi, yeni düşüncelerin ithali ve eğitim alanındaki gelişmeler gelecekti. Söz gelimi Osmanlı’nın 1683’te Viyana’yı fethetme konusundaki başarısızlığı 1718’den itibaren Avrupa’daki topraklarının bir kısmından daha vazgeçmesini zorunlu hale getirdi. 1774’te Kırım’ın Rusya, 1798’de ise Mısır’ın Fransa tarafından işgal edilmesi sadece askeri birer gelişme olarak kalmadı; bilakis içerideki siyasal ve fikri arayışları hızlandırdı. Kuşkusuz bu arayışlar da merkezden ve sistemin içinden gelen arayışlardı. Bu yüzden felsefi olmaktan ziyade pratik ihtiyaçlara cevap verecek reformları öngörüyordu. Yerli arayışlar ve düzenlemeler yanında Batı’dan alıntılar başladı. Batıcı reformlar ile yeni ekonomik, siyasi ve askeri bir düzene geçiş hedeflense

de bu reformlar, zaman içinde siyasi haritayı değiştirecek farklı arayışları da öne çıkardı.

Batı karşısındaki yenilginin sebepleri arasında, içeride bürokrasinin zayıf, ordunun ana omurgasını oluşturan yeniçerilerin giderek daha ehliyetsiz, otoritenin görece olarak daha etkisiz ve ekonominin de uluslararası rekabet konusunda yetersiz olması dikkat çekmekteydi. Bu unsurlar, Osmanlı coğrafyasındaki maddi gücü yeniden sağlayacak sihirli formülü bulmak üzere gündeme gelen fikri arayışları hayati bir ihtiyaç olarak ortaya çıkardı. 1800'lerin başından itibaren, bir yanda devlet reformları yaparak sorunlarına çare ararken, Batı düşüncesinden etkilenen yeni bir iç muhalefet de doğdu. Buna paralel olarak, Avrupa kendi içindeki rekabet ve paylaşım kavgasını Osmanlı topraklarına taşımaya başladı. Fransızların Mısır'ı işgal etmelerinden bir kaç yıl sonra İngilizler de neredeyse İstanbul'u işgal edecek girişimlerde bulundu. Bu gelişmelerin Osmanlı topraklarında ciddi travma etkisi yarattığı gibi, paradoksal bir biçimde Osmanlı aydınları da Batı ile daha yakından tanışmaya başladı. Osmanlı Devleti ve hinterlandı on dokuzuncu yüzyılda artık askeri işgaller, ekonomik imtiyazlar ve düşünsel etkiler ile Avrupa müdahalelerine maruz kaldı. Osmanlı taşrası uzun yıllar bu konuda sadece nesne olarak kalırken, İran'da da benzeri gelişmeler yaşandı. Özellikle kimi işgaller karşısında siyaseten ve uluslararası rekabet karşısında ekonomik olarak sıkışan İran'da da yeni arayışlar baş gösterdi.

Tabii olarak bu durum hem İran ve hem de Osmanlı sistemi içinde yeni bazı sınıfların doğmasına sebep olacaktır. Askeri modernleşmenin gereğine inanan teknisyen asker sınıfı, dünya ekonomisi ile ilişkiye girmiş olan tüccar sınıfı ve geleneksel değerleri, yönetim biçimini tartışan aydın sınıfı ortaya çıkacaktır.

Osmanlı Devleti için mutlak bir dönüşümü temsil eden Tanzimat Fermanı, Sultan Abdülmecid ve Sadrazam Mustafa Reşit'in II. Mahmut'tan devraldıkları birikimin bir sonucuydu. Bu ferman, İmparatorluğun ömrünü uzatsa da nihai anlamda

yetersiz kaldı. Tanzimat döneminin yol kazası sayılabilecek olan Islahat Fermanı ise dış problemlerin içeriye yansımaysıydı. Kırım Savaşını sonlandıran Paris Anlaşması ve buna bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletler topluluğundan sayılmasının bedellerini de içeren bu ferman, sadece gayrimüslimlere değil, aynı zamanda Müslüman unsurlara da etki ederek toplumda yeni ideolojik arayışları başlattı. Özellikle bu dönemin bürokrat aydınları daha sonraki ideolojik dönüşümü sağlayacak olan *ıslahat*, *meşrutiyet*, *hürriyet*, *din* ve *toplum* gibi kavramları tartışmaya başladı.

Diğer taraftan Osmanlı, bir Türk-Sünni Devleti olsa da çok farklı etnik ve dini yapılardan oluşmaktaydı. Toplum milliyetlerden değil, *millet* diye tanımladığı dini inanç gruplarından meydana gelmekteydi. Bu durum İmparatorluğun ömrünü uzattığı kadar, kendi kimliklerini muhafaza edebilen farklı unsurların yeni bir akım olan milliyetçiliğin etkisine girmesini de kolaylaştırdı. İlk milliyetçi kıpırdanmalar Sırp ve Rumlar arasında yükseldi. Tanzimat'ın çözüm olarak önerdiği *eşit teba* veya herkesi kuşatacak *Osmanlılık* fikri beklenen meyvesini veremedi.

Bütün bunlara rağmen gerek askeri modernleşme ve gerekse ekonomik çözüm arayışları gelirleri sınırlı ve tarım ekonomisine dayalı Osmanlı'nın coğrafyasına ağır geldi. Osmanlı'daki tezgahlar Batı'nın fabrika üretimine mağlup oldu ve Osmanlı vilayetlerinin pazarları neredeyse Batılı malların istilasına uğradı. Aynı şekilde ülkeye getirilen bazı Batılı uzmanlar da çözüm üretmedi. Avrupa'da yetişip gelen Batılılaşmış aydınlar ise bürokratik tutuculuğu ve yerleşik yapıları aşamadı. Ya da bilginin transferini yapma ve adapte etmek yerine Batı kültürüne hayran *taklitçi aydınlar* haline geldi.

Daha yerli düşünceyi temsil eden Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi aydınların başını çektiği Yeni Osmanlılar 1870'te herkesin temsil edileceği bir meclis öneriyordu. Onların zihninde padişahlığın kaldırılmasından ziyade parlamenter sisteme geçmek ve yapılacak reformlara sadık bir zemin yaratmak vardı.

Esasında anayasal monarşi talebi yönetimde ideolojik bir devrimi temsil ediyordu.

Nitekim Yeni Osmanlıların rüyasına gidecek yol art arda yapılan darbeler ile açıldı. 1876'da II. Abdülhamid'in tahta çıkmasını anayasa ve meclisin açılması takip etti. Ancak II. Abdülhamit, Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle anayasayı tatil ederek meclisin oturumlarını ertelemesi yeni bir ara dönem yarattı. II. Abdülhamid her ne kadar meclisi, sözde geçici ama süresiz, kapattı ise de Şûrâ-yı Devlet'i bir meclis gibi çalıştırıp II. Mahmut'tan beri sürdürülen reformları daha da ileriye taşıdı. Otoriter bir reformcu tavrıyla okullar açtı, devletin iflas eden maliyesini kısmen düzülge çıkardı, askeri yatırımlar yaptı. Bütün bu yapılanlar sadece devletin merkezinde değil, taşrasında da önemli yankılar buldu.

Buna rağmen aynı dönemde İmparatorluğun taşrasında ama özellikle Beyrut merkezli (Suriye vilayeti) Arap ıslahatçı grupların ortaya çıkışı, Ortadoğu'da ileride güçlenecek ayrılık düşüncesinin ilk ayak seslerini oluşturuyordu. Kuşkusuz bu gelişmede söz konusu bölgelerde faaliyet gösteren misyoner okulları ve misyonerlerin büyük etkisi oldu.

Protestanların himayesindeki Butros el-Bustani, İbrahim Yazıcı, Faris Şidyak gibi Arap aydınların başını çektiği ilk Arap reformistleri (sonra milliyetçileri) dil ve edebiyat üzerinden bir ihya hareketi başlatıp kamuoyu arayışına girmişlerdi. İstanbul'daki merkezi otorite, taşra eyaletlerindeki siyasi çözülmeyi -en azından Müslümanların çoğunlukta olduğu coğrafyalarda- durdurmak için İslam birliği idealini öne çıkardı. Bu aynı zamanda buralarda nüfuz arayan yabancı güçlere de bir mesaj teşkil ediyordu. Aslında bu yaklaşım hem Yeni Osmanlıların önemli kesiminin fikirlerine hem de 1876 yılında ilan edilen anayasanın ilk maddelerinin ruhuna uygundu. II. Abdülhamid ile özdeşleşen politikalar sayesinde bu konuda önemli ölçüde başarı gösterilerek çeyrek asır boyunca devletin siyasi birliği ve bütünlüğü (yaşanan toprak kayıpları hariç) sağlandı. Ancak bir

taraftan yaşanan toprak kayıpları, diğer taraftan eğitilmiş kesimin yeni ve acil çözüm arayışları İmparatorluk sathında farklı siyasi arayışlara sahip grupların ortaya çıkışını engelleyemedi.

Anayasayı yeniden yürürlüğe koymak ve Osmanlı Devleti'nin kaybettiği eski gücünü ihya etmek amacıyla orya çıkan Jön Türkler ve takipçileri İttihatçılara paralel olarak Arap, Arnavut, Kürt veya diğer unsurların aydınları arasında da pek çok yeni fikir hareketleri ve oluşumlar meydana geldi. İlginçtir, benzeri gelişmeler sadece Osmanlı coğrafyasında değil, Orta Asya Müslümanları ve İran'da da yaşanmıştır. Özellikle İran'da meşrutiyetin ilan edilmesi ile Osmanlı'daki II. Meşrutiyet hareketleri hem zamanlama ve hem de sebep-sonuçları bakımından birbirine oldukça benzemektedirler.

Bu kitaptaki farklı bölümlerin amacı ne Osmanlı Coğrafyasında ve ne de diğer İslam toplumları arasındaki fikir hareketlerini doğrudan incelemek değildir. Zira bu konuda pek çok çalışma yapılmıştır. Bu yazıların amacı Osmanlı sonrası İran, merkezî Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da oluşan ideolojik altyapıyı irdelemektir. Kuşkusuz bölgedeki bu yeni gelişmeler dünyadan bağımsız düşünülmemelidir. Özellikle on dokuzuncu yüzyılda yaşanan gelişmeler, bölge üzerindeki uluslararası rekabet ve I. Dünya Savaşı'nın sonuçları ideolojik oluşumlarda başat rol oynamışlardır. Ancak bölgesel iç dinamikler, toplumsal yapılar dikkate alınmadan ve ayrıca bölgenin tarihi ve İslami geçmişi yok sayılarak hiçbir ideolojik yapılanmayı anlamak mümkün olmayacaktır. Dış tesirler ve ithal ideolojiler bile bölgenin şartlarına adapte olmuş ve yeni bir şekil almıştır. İslamcılık ideolojisi yeni olduğu kadar bu bölgedeki sosyalizm veya milliyetçi ideolojiler de çıktıkları kaynaklardan oldukça farklılaşan bölgesel özellikler gösterirler. Üstelik birbiri ile çelişmeler bile toplumsal özelliklerden dolayı yer yer aynı sonuçları doğurmaktadır. Bu coğrafyada ideolojilerin toplumsal yapılardan, geçmişten ve dini anlayışlardan bağımsız düşünülmesi ya da incelenmesi mümkün değildir.

Sözgelimi İslamcılık, modernite karşısında hem ontolojik hem de epistemolojik bir karşı duruşu temsil ederken politik çağrışımları da ihmal etmemektedir. Mesela Mehdi hareketi yahut Senusiler gibi sadece emperyalizme karşı eylem geliştiren ve İslamcı nitelenmesine uygun hareketler lokal olsa da geniş Müslüman kitleler arsında yeni bir arayışın da motivasyonu olmuşlardır. Aynı şekilde Cemaleddin Afgani ve takipçileri ya da Mehmed Akif'in fikirlerinde belirginleşen İslamcı kaygı Kuzey Afrika'dan Hint alt kıtasına, Rusya steplerinden Sudan çölleri-ne kadar büyük bir coğrafyayı mobilize edebilmiştir. Ancak I. Dünya Savaşı'nın icbar ettiği rejimler ve onu besleyen ideolojilerin baskıcı tavrı bu İslamcı kaygıları yok etmese de neredeyse üç çeyrek yüzyıl ertelemiştir. Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgalinden sonra yeni bir evreye giren İslamcılık, yirmi birinci yüzyılın şafağında Ortadoğu ve Kuzey Afrika için yeni bir imkanı ifade edip etmediği tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Türkiye deneyimi dışarıda tutulursa özellikle Arap Baharı sürecinden itibaren yaşananlar İslamcılık ideolojisinin yeniden muhasebesini zorunlu kılmaktadır. Elbette buradaki muhasebe tarihsel sürecin yanında İslamcılık ideolojisinin bizzat kendi deneyimi üzerinde de olacaktır. Hangi sonuç çıkarsa çıksın Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da bundan sonra İslamcı ideolojinin sürekli tartışılacağında kuşku yoktur.

Diğer taraftan bu coğrafyada milliyetçi düşüncenin yükselişi, bir başka güzergahı işaret etmektedir. Türk, Arap, Kürt ve Fars/İran Milliyetçiliği, bir taraftan Avrupalı güçlerin hegemonyasına karşı birer karşı duruşu simgelerken diğer taraftan da modernleşmenin yerli uygulayıcılığını temsil etmektedir. Bu ideolojiler modernitenin salt teknolojik-ekonomik değil, aynı zamanda politik ve kültürel/epistemik üstünlüğüne de iman etmektedirler. Tüm milliyetçi retoriklerde bu nokta ortaktır. Bu bağlamda modernleşme paradigmasını verili kabul eden milliyetçilikler kendi içlerinde farklılıkları da barındırabilmektedir. Örneğin, Türkler arasında milliyetçilik düşüncesi iki ayrı coğrafya ve topluluk içerisinde gelişim göstermiştir. On dokuzuncu

yüzyılın ortalarından itibaren hem Osmanlı Türkleri hem de Türkistan Türkleri dünyadaki gelişmelerden etkilenip Türkçülük bağlamında milliyetçi görüşler üretirken iki toplumun Türkçülüğe yaklaşımı farklı bağlamlarda gelişim göstermiştir. Türk milliyetçiliği, Osmanlı Türkleri arasında etnik kimliğe dayalı bir milliyetçilikten ziyade zayıflayan devletlerini kurtarma umudu olarak görülmüşken; Türkistan Türkleri ise Türkçülüğü kimlik oluşturma ve aidiyetlerini ispat etmek için bir gereklilik olarak görmüşlerdir.

Yahudi milliyetçiliği olan Siyonizm bölgede istisnai bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. İsrail'in ortaya çıkışı ve yaşanan bunca savaflara rağmen bölgenin geçmişinde antisemitizmin olmaması ve Müslümanlar nezdinde Museviliğin reddedilmesi bu ideolojiye bile bir alan açmıştır. Siyonizm, diğer etnik milliyetçiliklerden farklı olarak emperyalizme karşı duruşu değil, küresel hegemonyanın bir temsilcisi olarak Ortadoğu'da varlığını sürdürmektedir. Geleneksel Yahudiliğin tüm itirazlarına rağmen siyasi Siyonizm, Museviliğin birçok kabulünü politik birlik adına bir tarafa bırakmakta, Yahudi ulus-devletini varoluşsallığının merkezine koymaktadır.

Milliyetçiliği gerici bir ideoloji olarak okuyan Sol/Sosyalist gelenek ise milliyetçiliğin moderniteyle kurduğu ilişkiden farklı bir ilişki biçimi geliştirmemiş, bir taraftan küresel emperyalizme karşı dururken diğer taraftan da modernleşmeyi Ortadoğu halklarının tek kurtuluş yolu olarak kabul etmiştir. Ortadoğu'da yer yer milliyetçi retorikle sosyalist söylemin iç içe geçtiği bu gelenek, aynı zamanda kendi içerisinde de düşman kardeşleri, Baas hareketinde olduğu gibi, ortaya çıkarmıştır.

Post-ideolojilerin gündeme oturduğu bir zamanda, klasik kimlik siyasetinin ötesinde yeni ideolojik gündemler de gün yüzüne çıkmakta ve Ortadoğu'yu etkilemektedir. Bu bağlamda Feminizm de Ortadoğu'da toplumsal örgütlenme ve siyaset üretme biçimlerinden biri olmaya adaydır. 21.yüzyılın başında sadece söylemden ibaret olan feminist yaklaşımlar, gün geçtikçe kendi dilini bulmaya doğru yol almaktadır. Ortadoğu ve

Kuzey Afrika'da toplumsal cinsiyetin bir gerçeklikten ziyade bir sorun olarak tartışılması sürdüğü müddetçe de feminizm hareketleri de tartışılacaktır. Ancak diğer yerleşik ideolojilerle karşılaştırıldığında feminizmin Ortadoğu'da derli toplu bir politik ve kültürel dil yakalayabilmesi için önünde hala uzun bir yol bulunmaktadır.

Bir İdeoloji Olarak İslamcılık

Ahmet Emin Dağ

II